

ТЕКСТОВЕ ЗА

КОМУНИЗМА В БЪЛГАРИЯ

Момчил Методиев

ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ: ПРОИЗХОД, РАЗВИТИЕ, НАСЛЕДСТВО

Политическата (или „тайната“) полиция е един от основните белези на тоталитарната държава, поради което изследването на тази институция заема важно място в класическите интерпретации на тоталитаризма. Наред с това, наследството на Държавна сигурност е сред най-дискутираните в България въпроси след падането на комунизма. Основната причина за това е, че за разлика от страните от Централна Европа, архивите на комунистическите тайни служби започнаха да бъдат разсекретявани едва през 2007 г. През това време изключително популярни станаха конспиративните теории за участието бившата Държавна сигурност във формирането на посткомунистическия елит на България. От тази гледна точка могат да бъдат обяснени и въпросите, които продължават да витаят около Държавна сигурност и нейното наследство: има ли смисъл от разсекретяването на архивите на системата повече от двадесет години след нейното закриване? Какво е вли-

янието на бившата Държавна сигурност върху формирането на елитите на прехода и как това влияние може да бъде ограничено? На тези въпроси ще бъде потърсен отговор в края на настоящата статия, след като бъде представена историята и развитието на репресивните служби на комунистическия режим.

В историята на българската ДС могат да се разграничат три периода. Първият е времето на формирането на системата през десетилетието след овладяването на властта от комунистите – наситено с политическо насилие епоха, през която Държавна сигурност е използвана за физическа разправа с политическите врагове, включително и с враговете в самата Комунистическа партия. Вторият период е епохата на десталинизацията и относителният спад на политическото влияние на тези структури и превръщането им в машина за ефективен, но невидим контрол на политическите противници. В края на 60-те години се наблюдава ново засилване

на тези структури, символ на което е създаденото през 1967 г. ново идеологическо Шесто управление, на което се възлагат надеждите да спре или поне да контролира процеса на спадане на популярността на партийното ръководство.

Формалната рождена дата на комунистическата ДС е през 1947 г., когато съществуващият още до 1944 г. отдел Държавна сигурност е превърнат в Дирекция Държавна сигурност (ДДС) към Министерство на вътрешните работи. До 1954 г. системата е подлагана на чести реорганизации, което прави трудно проследяването на нейната структура. От самото начало на своето съществуване върху Държавна сигурност влияние оказват два основни фактора – на първо място това е подчинението на Българската комунистическа партия, включително и зависимостта от промените и трусоевете в Партията, и на второ място – копирането на съветския модел и зависимостта от промените в съветския Комитет за държавна сигурност (КГБ). За това спомага и изпращането в България на съветски съветници, които имат важна роля в организирането и въвеждането в България на методите на работа на съветските служби за сигурност. Особено през първото десетилетие на комунистическата власт, ролята на съветските съветници в МВР, най-известен от които е генерал Филатов, е толкова голяма, че според някои данни те са имали възможност да поставят под съмнение дори и решенията на министъра на вътрешните работи. Генерал Филатов също така лично води следствието по някои от най-известните показни политически процеси, проведени в България през този период.

Държавна сигурност придобива своята класическа структура през 1962 г. Тогава с две решения на Политбюро на ЦК на БКП е регламентирана структурата на системата, която остава сравнително непроменена до края на режима, както и начина на нейното функциониране. Най-общо казано структурите на ДС могат да бъдат разделени на оперативни (които разчитат в дейността си основно на агентурата), неоперативни (за които агентурата има второстепенно значение) и спомагателни управления. Класическата Държавна сигурност има следната структура:

Оперативни управления

Първо главно управление: Външнополитическо разузнаване (включително Научно-техническо и Културно-историческо разузнаване).

Второ главно управление: Контраразузнаване.

Трето управление: Военно контраразузнаване.

Четвърто управление: За контраразузнавателно обслужване на икономиката.

Пето управление: Безопасност и охрана.

Шесто управление: За борба с идеологическата диверсия.

Направление Държавна сигурност в Окръжни управления на МВР.

Разузнавателно управление при Генералния щаб на БНА (РУ – ГЩ или РУМНО) – военното разузнаване, което никога формално не е част от структурата на ДС, но се подчинява на същите методи и принципи на работа.

Неоперативни структури

Техническо управление

Седмо управление: Централно информационно-организационно управление

Главно следствено управление към МВР (до 1979 г. – отдел Следствен към ДС).

Управление Информация и архив (до 1986 г. – отдел Картотека и архив).

ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ РЕПРЕСИИ

Комунистическата ДС се изгражда в десетилетието от 1944 до 1954 година – наситена с политическо насилие епоха, през която Държавна сигурност се намира практически над закона, което ѝ гарантира и важно място в процеса на взимане на политически решения. През този период ДС участва в разправата с реални и измислени политически противници на режима, а в началото на 50-те години ДС взема активно участие и в политическите чистки вътре в самата Комунистическа партия. През 1954 г. тогавашния комунистически лидер дава оценката, че в предишните години ДС е работила в условията на „изключително положение“, с което признава, че ДС е работила извън закона, а извършените от нея политически репресии не са били законодателно регламентирани. През първото десетилетие като вътрешни министри се сменят Антон Югов (1944–1949 г.), Руси Христов (1949–1951 г.) и Георги Цанков (1951 – 1962), които си спечелват мрачната слава на организатори и изпълнители на тези политически чистки.

Репресивните инстинкти на системата се изграждат в годините от 1944 до 1947 г. Един от приоритетите на Българската работническа партия след овладяването на политическата власт е поставянето под пълен контрол на службите за сигурност, като в първите месеци след преврата от 9 септември 1944 г. в съществуващия до този момент отдел Държавна сигурност, както на централно, така и на местно равнище, се вливат активисти на Комунистическата партия или бивши партизани. Липсата на ясна регламентация за работата на тези служби се тълкува като знак за безконтролно политическо насилие, чиито мащаби не винаги могат да бъдат установени по архивен път, тъй като немалка част от репресиите, особено в първите години на комунизма, са извършвани без да се остави документална следа и са прикривани като лично отмъщение или изстъпления на местните власти.

Държавна сигурност взема активно участие в няколко ясно очертани репресивни вълни. Първата е насочена основно срещу лидерите и участниците в политическата опозиция на новия режим, непосредствено след овладяването на властта от Комунистическата партия, прикрита зад коалицията с други леви партии, известна като Отечествен фронт. Жертва на първата репресивна вълна, която се развихря непосредствено след 9 септември 1944 г. стават голям брой хора, които по един или друг повод (както по политически, така и по чисто личен) попадат в полезрението на централното или местното партийно ръководство. Въпреки че и до днес се водят спорове за точният брой на загиналите през тези първи месеци, жертвите на този неконтролиран и нерегламентиран политически те-

рор, извършен без съдебно решение, са от порядъка на няколко десетки хиляди души¹.

Втората вълна от репресии е през периода на действие на т. нар. Народен съд, законът за който е приет на 6 октомври 1944 г. Зле прикритата цел на Народния съд е унищожаването на дотогавашния политическия и интелектуалния елит на страната. Българският Народен съд е по същество политически трибунал, чиито съдебни състави са назначавани от местните партийни комитети. В периода на действие от ноември 1944 г. до април 1945 г. Народният съд издава над 2600 смъртни присъди, а други 8000 души са осъдени на различни срокове затвор.

След подписването на Парижкия мирен договор 10 февруари 1947 г. България окончателно остава в съветската сфера на влияние, което развързва ръцете на управляващата Комунистическа партия за нова репресивна вълна, намерила израз в серия от показни политически процеси, насочени срещу лидерите на опозиционните партии в парламента, доскоро членове на единния Отечествен фронт. Така в резултат на третата вълна политически репресии, парламентарната опозиция е задушена, а лидерът на най-голямата опозиционна партия БЗНС Никола Петков е осъден

---

¹ В литературата съществуват различни данни за жертвите на първата вълна от репресии. Христо Христов (Престъпленията по време на комунистическия режим и опитите за тяхното разследване след 10 ноември 1989 г. В: www.geocities.com/decommunization/Articles/Hristov4.htm.) посочва, че жертвите са между 30 000 и 40 000 души. Числото около 20 000 жертви е посочена от Любомир Огнянов в неговото изследване Държавно-политическа система на България 1944-1948 г. Изд. на БАН, София, 1993 г. стр. 27.

на смърт и обесен на 23 септември 1947 г.

Следващата вълна от репресии вече е насочена към самата комунистическа партия, като в това отношение България не прави изключение от много други страни в Източна Европа. Жертви на тази чистка стават партийните функционери от вътрешното крило на Партията от времето на Втората световна война, които са обвинени в сътрудничество с Титова Югославия и в заговор срещу Съветския съюз. Жертва на един от първите такива показни процеси в Източна Европа става бившият заместник министър-председател Трайчо Костов и един от лидери на вътрешното крило на комунистическата партия в годините на нелегалност, който през 1949 г. е екзекутиран по фалшиво обвинение в заговор с лидера на Югославия. Процесът срещу Трайчо Костов е организиран по типичния за Сталин маниер, като в хода на следствието обвиняемият е принуден да подпише самопризнания, от които обаче се отрича на самия съдебен процес, което представлява пропаганден провал за организаторите на процеса. Чистката продължава с различна интензивност до 1954 г., като нейни жертви стават както политическите лидери на вътрешното крило на партията, така и партийни функционери от различни равнища. Жертва на тази чистка става и част от ръководство на Държавна сигурност, което също е изцяло подменено.

Показните процеси срещу представителите на опозицията или срещу комунистически функционери са сигнал за масови арести и затваряне на техните привърженици. Те са въдворявани масово в откритите по това време концентрационни лагери, наре-

чени Трудово-възпитателни общежития. Тези лагери представляват алтернатива на съдебната разправа, тъй като въдворяването в тях става не със съдебно решение, а с вътрешна заповед на органите на Държавна сигурност, които със същата административна заповед оформят и срока, за който даденото лице трябва да бъде въдворено в лагера. В огромна част от случаите съдържанието на тази заповед е държана в тайна както от самия потърпевш, така и от неговите роднини.

Първият такъв лагер е открит през януари 1945 г. на гара Свети Врач и продължава да съществува до март същата година. Министерският съвет прави опит да регламентира дейността на тези лагери едва през 1949 г. През април същата година затворът в Белене, разположен на остров в река Дунав, е определен за основен затвор за политическите противници на режима, което бързо превръща името Белене в синоним на политическото насилие от епохата на комунизма. Отначало в Белене са въдворени 4500 души, като техният брой намалява до 2323 през 1952 г. Лагерът продължава да съществува до 1 януари 1953 г., когато трудово-възпитателните общежития временно са закрити. Затворът в Белене обаче е открит отново през есента на 1956 г., когато вследствие на унгарското въстание режимът възстановява тази практика на контрол над опозицията. Този лагер продължава да съществува до 27 август 1959 г., когато с решение на Политбюро трудово-възпитателните общежития са официално закрити. По това време в Белене се намират 276 души. През този период съществуват и още няколко по-малки, но също печално известни такива лагери, като Куциян, Босна, Бухово и др. След за-

криването на лагера в Белене 166 от затворниците, квалифицирани като „непоправими рецидивисти“, са преместени в новооткрития лагер близо до Ловеч, който продължава да съществува до 1962 г., когато е закрит. През лагера в Ловеч преминават 1501 души, 147 от които загиват от нечовешките условия. Лагерът в Белене е открит още веднъж – по време на т. нар. Възродителен процес в средата на 80-те години. Отговорен за лагерната система през 50-те години и олицетворение на този тип политически чистки е Мирчо Спасов, началник на Софийското окръжно управление на МВР (1954 – 1957 г.) и заместник-министър на вътрешните работи (1957 - 1973 г.), след което е назначен за началник отдел „Кадри“ в Централния комитет на партията.

Единствените данни за режима и начина на живот в тези лагери (и по конкретно в Белене) се съдържат в спомените на оцелелите политическа затворници, сред които има хора с несъвместими политически убеждения – бивши дипломати и интелектуалци, дейци на земеделската партия и дори бивши партизански командири. Бъдещите лагерници са задържани внезапно от Държавна сигурност и след няколкодневен престой в ареста, без съдебно решение и без да им бъде съобщено къде отиват, са прекарвани с влак до брега на Дунава, откъдето с лодки са прехвърляни на остров Белене. Животът в лагера е в трудни за оцеляване битови условия, а затворниците са принудени да се занимават с тежък физически труд - основно с дърводобив и копаене на диги, което се прави изцяло с примитивни средства. Правото на свиждане с близките е регламентирано, но то е поставено в зависимост от присъдата и статута на затворника – лагерниците с най-тежки

присъди имат право на едно свиждане на три месеца и получаването на едно писмо от близките през този период. Дневната хранителна дажба в лагера включва 400 г. хляб и малки количества от други основни хранителни продукти с лошо качество.

Класическата Държавна сигурност – основни документи

Година след смъртта на Сталин политическите промени застигат и българската Държавна сигурност. През 1954 г. партийното ръководство си поставя за цел „преодоляването на последствията от култа към личността“ и инициира промени в системата на политическата полиция. В случая с ДС промяната е свързана с налагането на строг партиен контрол, забраната службите да се намесват в политическите борби вътре в комунистическата партия, изискването тя да се подчинява на законодателството в страната, както и изместването на пряката репресия от по-рафинираната агентурна работа. Свидетелство за тази драматична промяна в ДС е речта на партийния лидер Вълко Червенков пред ръководството на ДС от 17 април 1954 г. В тази реч Червенков, лидер на партията в най-мрачните сталински години, се опитва да се представи за реформатор. Тази реч е доказателство, че Държавна сигурност се е превърнала в „държава в държавата“. В нея партийния лидер потвърждава, че Държавна сигурност трябва да бъде „очите и ушите на Партията и народната власт“ и „изваден меч на пролетарската диктатура“, но същевременно остро критикува практиката Държавна сигурност да се поставя „над партията и правителството“, което е квалифицирано като „вражеска тенденция“ и „грубо и опасно из-

вращение“. Недвусмислено се казва, че след като политическата опозиция е вече окончателно разгромена, и след като „сега законите са наши, социалистически“, Държавна сигурност трябва да престане да работи с „административни мерки“ и да се счита за поставена над закона и Партията, и да приеме позицията си на подчинена на партийното ръководството държавна институция.

Същинските реформи в Държавна сигурност се случват през 1962 г. През почти целия комунистически период Държавна сигурност е елитното поделение на Министерството на вътрешните работи, в чиято структура подчинено място заема Народната милиция, която отговоря само за опазването на обществения ред. За кратко през 60-те години Държавна сигурност е обособена на практика в отделно министерство, под името Комитет за Държавна сигурност (КДС). Държавна сигурност и Народната милиция са обединени отново в Министерство на вътрешните работи през 1968 г., когато председателят на КДС Ангел Солаков е назначен и за министър на вътрешните работи. Той остава на поста до 1971 г. и е наследен от Ангел Цанев (1971–1973 г.), но кариерата и на двамата завършва безславно, тъй като те губят доверието на Тодор Живков. Особено драматично е свалянето на Ангел Солаков, считан до този момент за един от силните членове на партийното ръководство и оценяван като потенциален конкурент на Тодор Живков. Свалянето на двамата вътрешни министри, особено на Ангел Солаков, е показателно за практиката на Тодор Живков да освобождава внезапно и без допълнителни обяснения всеки, който придобие неформалния статут на „втория човек“ в държавата – такава съдба до 1989 г.

сполетява още няколко членове на партийното ръководство

След това за министър е назначен Димитър Стоянов (1973–1988 г.) – най-дълготрайният вътрешен министър в комунистическа България, в чиято лоялност Живков не изпитва съмнения. В края на комунизма Стоянов е издигнат за член на тясното партийно ръководство, а за нов министър е назначен Георги Танев (15 декември 1988–27 декември 1989 г.). Наред с министъра, несменяеми през този период са и двамата заместник-министри, които наблюдават основните направления в дейността на системата - Григор Шопов (първи заместник-министър, който наблюдава вътрешната сигурност) и Стоян Савов, заместник-министър, който наблюдава разузнаването.

По времето на Димитър Стоянов партийното ръководство приема редица решения, чиято цел е работата на ДС да бъде детайлно регламентирана. През този период ДС успява да се наложи като система за тотален, но относително безкръвен контрол на обществения живот в България и като върно рамо на съветското разузнаване при събирането на информация в чужбина и при изпълнението на „активни мероприятия“ в защита на социалистическия обществен строй. В края на периода, или в средата на 80-те години, ДС постепенно излиза от тези рамки, като започва във все по-голяма степен да се изплъзва от политическия контрол и да се връща към методите на откритата репресия, пример за което е Възродителният процес – най-мащабното политическо насилие, проведено от службите от началото на 50-те години.

Най-важният документ, приет през този период, с който се регла-

ментира дейността на ДС, е Указът на Държавния съвет за правата и функциите на ДС, чиято явна част е публикувана в Държавен вестник на 20 август 1974 година. Той изпълнява ролята на конституция за системата за сигурност до края на комунистическия режим и в него ДС е дефинирана като

„специализиран орган на управление, включен в системата на МВР, който има предназначение да обезпечава сигурността на НРБ и да защитава социалистическия обществен и държавен строй от престъпни посягательства“.

Според документа ДС е подчинена на министъра на вътрешните работи, който от своя страна отчита дейността си „пред ЦК на БКП, респективно пред Политбюро и първия секретар на ЦК на БКП“ – т. е. лично пред Тодор Живков. Тя има право да ползва за прикритие другите държавни учреждения, както и да привлича граждани „за доброволно съдействие на обществени начала“.

ОРГАНИЗАЦИЯ НА РАБОТАТА НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

Централно място в работата на ДС заемат офицерите (наричани оперативни работници), които от своя страна имат агенти, от които събират сведения, които са предавани на конспиративни срещи в явочни квартири (собственост на частни лица, привлечени за сътрудници като „явочници“). Разузнаването се подчинява на същите правила за работа, но поради спецификата на тяхната дейност и враждебното обкръжение в чужбина, разузнавачите използват по-сложни конспиративни методи за събиране на информация от своята агентура (като тайници за предаване на документи и др.).

Двете основни направления в Държавна сигурност – разузнаването и контраразузнаването – имат идентична йерархия на щатните служители и агентурата:

РАЗУЗНАВАНЕ

Оперативни работници: офицери на щат в ДС.

Резидент: оперативен работник, който ръководи разузнавателната структура в съответната държава (наричана резидентура).

Агенти: официално вербувани чужди граждани.

Секретни

сътрудници: официално вербувани български граждани, които сътрудничат на разузнаването.

КОНТРАРАЗУЗНАВАНЕ

Оперативни работници: офицери на щат в ДС.

Секретни **сътрудници:**

Резидент: секретни сътрудници, които управляват т.нар. резидентурна група в големи държавни институции или обществени организации.

Агенти: секретни сътрудници, които са официално вербувани с цел набиране на информация за

настроенията в обществото.

Оперативни връзки (или доверителни връзки): чужди граждани, които са достоверен източник на информация, без формално да са вербувани.

Доверени лица: граждани, които не са формално вербувани, но могат да бъдат източник на достоверна информация.

Съдържатели на явочни квартири:

сътрудници, доброволно предоставили жилището си за срещи с агенти.

Набирането на агентура както от разузнаването, така и от контраразузнаването става по абсолютно идентичен начин – на идейно-политическа основа или въз основа на зависимост (материална или кариерна заинтересованост, или въз основа на компрометиращи материали, т.е. изнудване и заплахи). Разкритите до този момент досиета разкриват тенденцията с напредването на режима да се увеличават хората, които формално се приема, че са привлечени на „идейна основа“, но чийто водещ мотив е възможността ДС да подпомогне тяхното кариерно развитие. В този смисъл ДС играе ролята на социален асансьор за своите секретни сътрудници, което я превръща във важен фактор при селекцията на елита на

немалко обществени групи и професии след края на комунизма.

Вътре в страната един оперативен работник средно има на свое ръководство около 10 секретни сътрудници, с които по разчет би трябвало да провежда 12 срещи годишно, или поне един път в месеца. Подобно на обектите на Държавна сигурност, самите агенти също могат да бъдат подлагани на проверка за лоялност, чрез подслушване, контрол на кореспонденцията или чрез събиране на информация за тях от други агенти. Събраните по агентурен път сведения (предавани писмено от агента или записвани от оперативния работник) могат да имат информационна стойност, но те могат да бъдат използвани и за мека или твърда репресия срещу политическите опоненти или инакомислещите. Вътре в страната репресиите могат да варират от меки мерки като т.нар. „профилактиране“ (т.е. предупреждение), през спиране на възможностите за професионално развитие или в крайна сметка – до следствие и затвор, след като събраните от оперативните управления сведения бъдат предани на следствието и прокуратурата. Практиката е жертвите да бъдат следени като на подозрителните лица се образуват разработки, към тях се насочват агенти и се провеждат различни мероприятия – подслушване на дома или телефона, външно наблюдение, проверка на кореспонденцията и др. Обекти на тези дела могат да бъдат както отделни личности, така и цели групи от хора, подозирани в „антидържавни действия“. Информацията за обектите се събира в специално архивно дело, където се предават всички данни за обекта, предавани от различни агенти. От своя страна самите агенти също имат собствено архивно дело, където

се събират информацията, предавани от този агент. Начина на поддържане на архивните дела зависи от старанието на оперативния работник, поради което днес нерядко един документ може да бъде открит в едното архивно дело (на обекта), но не в работното дело на агента или обратното, без да се броят случаите на умишлено унищожаване на цели архивни дела в края на комунизма.

Както разузнаването, така и контрарузнаването има за задача не само да изпълнява репресивни задачи, но и да осигуряват вътрешната и международна легитимност на режима. Една от целите на разузнаването в това отношение е негови служители да бъдат внедрявани в международните организации и съвместно с другите комунистически държави да манипулират дейността на тези организации в удобна за тях насока. Задача да укрепват легитимността на режима имат и отделите за сигурност вътре в страната, тъй като тяхната агентура трябва да има възможност да оказва „положително влияние върху по-широк кръг лица“, както и „надеждно да контролира обстановката и да влияе върху нейното развитие в желаното от органите на ДС направление“. Наличието на такава мрежа от сътрудници дава възможност при необходимост тя да бъде мобилизирана за манипулиране на общественото мнение в желаната от режима и от Държавна сигурност посока.

С разрастването на структурата и влиянието на системата, Държавна сигурност има все по-голяма възможност да влияе върху работата на други държавни институции, тъй като там Държавна сигурност внедрява тях офицери под прикритие, които от своя страна набират работещи в тези ве-

домства секретни сътрудници. В най-голяма степен в такива „филиали“ на Държавна сигурност се превръщат Министерството на външните работи и Министерството на външноикономическите връзки. Така например през 1988 г. Първо главно управление разполага с 246 щатни бройки под прикритие в българските задгранични представителства, като това е контингентът само за оперативни работници на политическото разузнаване, без да се броят секретните сътрудници, които така или иначе работят в същото ведомство, както и служителите на Военното разузнаване. Наследството, което Държавна сигурност оставя в държавната администрацията след края на комунизма е един от най-тежките проблеми на нова демократична България, като този проблем допълнително е усложнен от непоследователните опити за отваряне на архивите на ДС, станали достъпни едва след 2006 г.

РАЗУЗНАВАТЕЛНИ УПРАВЛЕНИЯ

Разузнавателните управления са галените деца на комунистическата власт. Създадени в зората на комунизма, те се налагат като едни от най-бързорастящите и най-важни структури на специалните служби. По дефиниция в тях би трябвало да работят най-способните офицери, които имат възможност често да пътуват зад граница, което предполага и тяхната безспорна идеологическа лоялност. Разузнавачите в чужбина участват не само в събирането на политическа или военна информация, но и в извършването на всякакви активни мероприятия зад граница, между които и „остри мероприятия“ (отвлечения и убийства на политически противници на режима).

Разузнаването на комунистическа България се създава с организационната и административна подкрепа на Съветския съюз, благодарение на което още от самото начало е постигнато пълно синхронизиране на дейността на българското и съветското разузнаване. Прочистването на българските дипломатически мисии от противници на новия режим до края на 1948 г. е съпроводено от интензивна подготовка на първите кадри на българското външно политическо и военно разузнаване. През 1946 г. 20 служители на ДС заминават на 6-месечна специализация в СССР, като също толкова голяма група специализира в СССР и през следващите две години.

За създател на българското разузнаване се счита Христо Боев, който в периода 1949 до 1952 г., когато е ръководител на новата структура, налага съветската организация на разузнавателна дейност и изгражда първите български легални резидентури в чужбина, за което спомага и неговият личен опит като съветски нелегален разузнавач през 20-те и 30-те години на XX век. Сред новоназначените български „дипломати“ от този период е и Райко Николов, с чието име е свързан и един от най-големите „успехи“ на българското разузнаване. През 1996 г. френският вестник „Експрес“ съобщава, че през 1953 г. Райко Николов е вербувал френския политик и бъдещ министър на отбраната в периода 1981 – 1985 г. Шарл Ерню, който след това е бил прехвърлен отначало на съветското, а впоследствие – на румънското разузнаване. В отговор Николов отхвърля обвиненията, а някои изследователи подлагат на съмнение твърдението, че през този период е съществувала практиката комунистическите държави да си споделят агентура. Декласи-

фицираните архиви доказват, че като разузнавач под прикритието на дипломат, в тези години Николов действително вербува изключително ценен агент, както и че подобно „споделяне“ на агентура е било напълно допустимо.

Подобни случаи на успешни операции през този период обаче са по-скоро изключение, поради липсата на ясни приоритети, наличието на известно припокриване на дейността на двете разузнавания – политическото и военното, липсата на добре подготвени кадри, както и заради не съвсем ясното регламентиране на отношенията между разузнавателните органи и другите държавни институции. Така например през 1948 г. българският дипломат в Париж Иван-Асен Георгиев пише писмо, в което дава унищожителна оценка за състоянието на българското разузнаване:

„Изпращат се за ръководители на разузнаването в чужбина хора неподходящи за тази цел. Те самите използват за агенти хора негодни... В резултат разузнаването е слабо и се заменя с поток от клюки и клевети, които рушат службите в чужбина и единството на българите.“

В следващите години Иван-Асен Георгиев работи в българското представителство към ООН, но през 1964 г. е арестуван и екзекутиран за шпионаж в полза на САЩ, след показан и пропаганден съдебен процес.

През следващите десетилетия зависимостта от съветските разузнавателни служби продължава да бъде водещ фактор, като масово българските разузнавачи преминават едногодишно обучение в съветската разузнавателна школа. В този период в отношенията между комунистическите

държави се утвърждава и „доктрината Брежнев“, която напълно заличава концепцията за „национална сигурност“, изместена от идеята за „социалистическия интернационализъм“, т. е. за предотвратяване на „контрареволуцията“ в някои от страните от Източния блок.

Българското разузнаване се вписва в общата система от разузнаване на комунистическите държави, като се специализира по отношение на някои конкретни географски зони – основно съседните на България държави от НАТО Гърция и Турция, както и арабския свят. В документите, приоритетите на разузнаването са разделени на три основни географски зони, подредени по важност. На първо място са Турция и Гърция, втората географска зона са големите капиталистически страни, като сред тях приоритет е отдаден на САЩ, Италия, Франция и Ватикана. Третата географска зона са „слаборазвитите арабски и африкански страни“ (сред тях преимущество имат арабските държави). През 1966 г. към тези приоритети се добавят Китай и Албания, в контекста на изострените отношения в този период между СССР и Китай.

Елитният статут на цивилното разузнаване личи дори от неговото място като **Първо главно управление** в структурата на Държавна сигурност. Част от отделите в него отговарят за водещите приоритети по географски признак, а друга част са функционалните отделы, които отговарят за определен тип операции. В структурата на Първо главно управление се намира и Научно-техническото разузнаване (НТР), чиято цел е придобиването на научна и технологична информация и преди всичко на сведения за нови оръжейни системи. Зна-

чението на НТР с годините нараства, тъй като на него се възлагат надеждите за преодоляване на технологичното изоставане от Западните държави. Нарастването на важността на НТР намира израз и в честите увеличения на неговия щат към края на комунизма. До 1980 г. то има изградена своя мрежа в САЩ, Япония, ФРГ, Англия, Франция, Италия, Австрия, Канада. Към същата година отделни негови представители вече са изпратени на работа и в Швеция, Швейцария, Холандия, Индия и Испания. През 1980 г. на щат в НТР към ПГУ работят 98 оперативни работници – офицери и 10 души технически персонал, а същата година на отдела са отпуснати още 95 щатни бройки за офицери, 65 от които са за работа зад граница.

Въпреки че НТР действително успява да придобие някои технологичния тайни от Запада, не се създава такъв механизъм, който да гарантира успешното внедряване на придобитите разработки в плановата икономика. Значението на българското Научно-техническо разузнаване обаче не бива да се надценява – както заключават Андрю и Митрохин², в рамките на Източния блок най-ефективни са били източногерманското и чехословашкото

---

² Василий Митрохин (1922-2004 г.) е сътрудник в архивния отдел на политическото разузнаване на СССР, който през 1992 г. успява да избяга във Великобритания с 22 000 страници архивни документи на КГБ. В сътрудничество с британския историк Кристофър Андрю, Митрохин пише поредица от книги под общото заглавие „Архивът на Митрохин“, които се превръщат в най-ценния изследователски източник за дейността на КГБ в годините на Студената война (Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West*, Gardners Books, 2000) .

научно-технически разузнавания, докато българските служби са значително по-слаби ефективни.

В рамките на Първо главно управление се намира и една странна структура, наречена Културно-историческо разузнаване. Тя е създадена през 1972 г. като 14-ти отдел в ПГУ и нейната официална задача е да придобива от чужбина документи за българската история, както и да защитава българската гледна точка в историческите спорове със съседните държави, чрез производството на съответните пропагандни материали. Поради естественото на своята работа, служителите на Културно-историческото разузнаване обаче имат възможност и да събират политическа информация, ползвайки прикритието на научни работници. Културно-историческото разузнаване е автор и на един от най-големите скандали, свързани с бившата Държавна сигурност в годините на прехода. През 1985 г. тази служба организира кражбата и изнасянето в България на най-важния ръкопис, съхраняван в българския манастир на гръцкия полуостров Атон – История Славянобългарска (първата систематизирана история на българите, написана в края на XVIII век). В следващите години ръкописът остава заключен в касата на началника на разузнавателните служби, докато тайната не се разкрива през 1996 г., което предизвиква дипломатически скандал с Гърция, преди да бъде взето решение книгата да бъде върната на манастира.

Наличните архивни материали не потвърждават широко тиражираната от бивши разузнавачи легенда за големите успехи на българското разузнаване в годините на реалния социализъм. Въпреки тези твърдения, до

момента нито някои от бившите разузнавачи, нито архивните данни дават основание да се твърди, че българското разузнаване е успяло да достави значителна информация, която да е изиграла ключова роля във взимането на политически решения. Причината за това е изключително тромавата бюрократична структура на разузнаването и непрекъснатите опасения от „провали“, което прави българските разузнавачи в чужбина изключително предпазливи както при набирането на търсените данни, така и при набирането на нова агентура.

Така например през 1977 г. резидентурата в Ню Йорк (която използва за прикритие основно българското представителство към ООН) се състои от 8 оперативни работници (т. е. офицери, изпратени от България), които ръководят общо само 12 агента, като за тази дейност Центърът дава много висока оценка. Положението в съседните страни не е различно – през 1968 г. резидентурата в Атина съобщава, че има на разположение общо девет агента гръцки гражданин, от които същински контакт поддържа с пет, а с останалите връзката е загубена. Самата резидентура се състои от общо 11 души, от които 6 оперативни работници, а останалите са помощен персонал (радист, шофьор и охрана). Показателно за оценката на работата на тази резидентура е, че резидент в Атина в този момент е Стоян Савов, който в следващите години е издигнат до заместник-министър на вътрешните работи, в чиито ресор влиза именно наблюдението на работата на разузнаването. През 1971 г. резидентурата във Франкфурт, която ползва за прикритие търговското представителство на страната, се състои от 8 оперативни работници, а ръководи едва 3 агенти

чужди граждани и 26 секретни сътрудници български граждани. За цялата година резидентурата отчита привличането на нови 4 временно пребиваващи български граждани за секретни сътрудници и нито един нов агент. Действително Центърът отчита, че дейността по установяване на контакти с местни граждани е „незадоволителна“, но за сметка на това резидентът – Владимир Тодоров, в края на 80-те години е назначен за последния началник на Първо Главно управление.

Считано за елитна служба, с времето Първо главно управление се превръща в привлекателна кариерна цел заради привилегиите и дългите командировки в чужбина, които осигурява на своите служители. Личните кадрови дела на водещите офицери от системата показват, че ключово значение за кариерата на първото поколение офицери има политическото минало – участието им в младежката структура на Комунистическата партия (Работнически младежки съюз – РМС) или в организираните от партията партизански отряди в началото на 40-те години, гарантира сравнително бързото изкачване на кариерната стълбица. За разлика от тях, ключово за израстването на второто поколение офицери играе близостта (роднинска или земляческа) със същото това първо поколение офицери. Тези контакти имат решаваща роля още при влизането в системата, тъй като единственият начин човек да попадне в различните управления на ДС, е той да бъде уреден или поне „препоръчан“. По-нататък системата работи така, че малките грешки или неморални прояви задълго могат да бъдат подминавани или прикривани, но големите гафове, които не могат да бъдат скрити (като измяна на нечии

агент) води след себе си дълготрайното дисквалифициране на съответния оперативен работник, като в хода на неговата проверка към прегрешенията му се добавят всички замечени до този момент дребни или битови проблеми. Резултатът е, че ако сред първото поколение разузнавачи и контраразузнавачи все пак могат да се открият идеалисти (или същински патриоти според разбирането на времето), второто поколение е доминирано изцяло и почти без изключение от бюрократи, чиято основна цел е да не допуснат грешка, да си пазят мястото и да се възползват от всеки потенциален контакт, който може да ги катапултира на по-горна позиция. Казано накратко, Държавна сигурност и особено разузнаването се превръща в най-антимеритократичната и затворена система в цялата държава, където никой не си прави илюзии, че кариерата се дължи само или предимно на професионални качества.

Българското разузнаване става печално известно по света основно с „острите си мероприятия“ срещу представителите на българската емиграция, наричана в документите „вражеска“. Най-голямо възмущение предизвиква убийството с отровна сачма, изстреляна от „българския чадър“, на писателя Георги Марков, извършено през 1978 г. в Лондон. Жертва на българските специални служби обаче стават и други не толкова известни емигранти, превърнали се в критици на властта.

Георги Марков е български писател, който след бягството си на Запад се налага като най-известният и красноречив критик на комунистическия режим в България. Роден през 1929 г., той напуска България през 1969 г., когато е вече утвърден писа-

тел, драматург и сценарист. Напуска страната легално, но със засилването на публичните му критики срещу режима в справките на Държавна сигурност той се превръща в „вражески емигрант“. С тази мотивировка, през 1971 г. Шесто управление открива първото дело срещу него под кодово име „Скитник“, а на следващата година той става обект на задочно следствено дело с мотива, че „се е поставил в услуга на чужди държави“ и е написал материали „с клеветническо съдържание“ срещу България, излъчени по чуждите радиостанции. Следствието завършва с решение за предаване на съд, а закритият съдебен процес издава на 26 декември 1972 г. задочна осъдителна присъда от шест години и шест месеца лишаване от свобода.

Репресията срещу писателя придобива още по-драстични форми, когато на 9 април 1976 г. делото срещу него преминава в Първо главно управление на ДС, отново под кодово име „Скитник“. През 1977 г. Марков вече е най-известният критик на комунистическия режим в България, а и лично на Тодор Живков, като неговите „Задочни репортажи за България“, четени от него по радио „Свободна Европа“, стават популярни и вътре в страната. Същата година делото по обект „Скитник“ навлиза в нова фаза, кулминирала в „острото мероприятие“ по неговото „неутрализиране“. В операцията са посветени единствено най-високите етажи от ръководството на МВР – министърът Димитър Стоянов, заместник-министърът, отговорен за разузнаването, Стоян Савов, началникът на Първо главно управление Васил Коцев, неговият заместник Владимир Тодоров и Мичо Генковски, началник на отдела, в който се намира делото срещу писателя и водещ

офицер на задграничния агент на ПГУ с кодово име „Пикадили“. В началото на 1978 г. българските служби се обръщат с искане към съветските си колеги за съдействие за ликвидирането на писателя и въпреки колебанията, в крайна сметка КГБ доставя на ДС отровата рицин. Цялостната организация на покушението обаче е извършена от българското разузнаване. Убийството е извършено на 7 септември 1978 г., когато по спомените на писателя, на моста Ватерло в Лондон в него се блъснал случаен минавач, след което Марков почувствал рязко убождане и видял човекът да се навежда да вземе изпуснатия от него чадър. Опитът за лечение на писателя е неуспешен и на 11 септември 1978 г. Марков умира в лондонска клиника.

Няколко дни по-рано, на 26 август 1978 г., е извършен опит за убийство и срещу друг известен критик на режима – журналиста Владимир Костов. Покушението срещу него е извършено в Париж, като методите наподобяват нападението срещу Георги Марков, но той успява да оцелее.

Убийството на Георги Марков предизвиква огромен медиен шум на Запад и се превръща в пропагандна катастрофа за режима в България, станала известна с „българския чадър“. Българските специални служби яростно отричат съучастие в убийството, като пускат в обръщение различни пропагандни версии. В следващите години случаят остава неразкрит, като едва в началото на 90-те години първите български антикомунистически политици започват да полагат реални усилия за разкриване на истината. В хода на подновеното разследване става ясно, че архивното дело срещу писателя е унищожено или поне е изчезнало от архивите на

разузнаването, което е било извършено от последния началник на разузнаването ген. Владимир Тодоров с разрешението на Стоян Савов, който продължава да заема поста заместник-министър в края на 1989 г. Срещу тях двамата е образувано следствено дело, завършило с решение за даването им под съд. Стоян Савов се самоубива на 6 януари 1992 г., 48 часа преди откриването на съдебния процес, а Владимир Тодоров е осъден на 14 месеца лишаване от свобода.

Делото формално остава неразкрито и до днес, но след дългогодишни издирвания в архивите и съдебни дела срещу институциите за достъп до секретните документи, журналистът Христо Христов доказва по документален път, че убийството е организирано от българските тайни служби, а физическият извършител е агентът на ПГУ с кодово име „Пикадили“, зад което се крие италианецът с датски паспорт Франческо Гулино. Той е вербуван през 1971 г. за агент на Първо главно управление, след като е заловен от българските власти при опит за контрабанда на българска територия. През 1977 г. той е привлечен да работи по делото „Скитник“, а в годините след покушението е възнаграден с най-малко 30 000 щ. д. Връзката с агент „Пикадили“ е прекратена през 1990 г. – на 7 април 1990 г. в Будапеща среща с него провежда водещият му офицер полк. Мичо Генковски, на която офицерът информира агента, че връзките с него ще бъдат „замразени“, но че службата ще се погрижи за неговото „стабилизиране“. На срещата офицерът предава на агента и сумата от 700 долара.

Христо Христов разкрива и убийството на друг, не толкова известен български емигрант - Борис Ар-

сов, който през 1974 г. е отвлечен от Дания от служители на българското разузнаване, впоследствие е осъден на 15 години затвор, а в самия край на декември 1974 г. е намерен обесен в килията си при крайно съмнителни обстоятелства.

Друга основна разузнавателна структура, която се намира извън системата на Държавна сигурност и е подчинена на Министерството на отбраната, е **Военното разузнаване**. То развива своята дейност паралелно на външнополитическото разузнаване с фокус основно върху бойната готовност на противника, чрез идентични структури и методи на работа. Военното разузнаване се концентрира върху военния потенциал на западните държани и преди всичко НАТО, като в това отношение също следва зададените от СССР приоритети. Методите му на работа не се различават от тези на външнополитическото разузнаване, като то също има право да формира свои легални и нелегални резидентури на територията на разузнаваните страни. Военното разузнаване има право да ползва като легално прикритие също така и институцията на „военните аташета“. Припокриването на дейностите и фактическата конкуренция между тях както на макрониво – между МВР и МНО, – така и на микрониво – в отделните дипломатически представителства и други ведомства под прикритие – прави отношенията между двата основни клона на разузнаването един от най-интересните и до този момент не добре изучени въпроси.

Основната структура, около която е организирана работата на разузнаването в чужбина е резидентурата. Тя може да бъде легална или нелегална. Легална е онази резидентура,

която ползва за прикритие легално съществуваща българска институция в чужбина, основно дипломатическите представителства, но и структури, подчинени на Министерство на транспорта или Българската телеграфна агенция. Легалната резидентура има следната структура:

Резидент – организира и контролира цялата дейност на резидентурата, ръководи оперативните работници и лично се занимава с агентурно-оперативна работа.

Оперативни работници – изпълняват агентурно-оперативни задачи.

Шифровач – води шифровата кореспонденция.

Радист – предава и приема шифрованата кореспонденция и отговаря за техническата изправност на радиопоста.

Шофьор – отговаря за техническото състояние на колите на резидентурата и по указание на резидента изпълнява технически и спомагателни задачи.

Оперативни работници по охраната – осъществяват денонощна въоръжена охрана на представителствата, без да им се възлага допълнителна дейност“.

Нелегалните резидентури не ползват дипломатическо прикритие и в тях работят специално обучени разузнавачи със сменена самоличност (легенда), изпратени в чужбина под някакъв убедителен предлог – например финансиран от разузнаването дребен бизнес, който им дава възможност често да пътуват. На теория предимствата от работата на нелегалите са огромни, но и рисковете също са големи, тъй като контролът върху тях

от страна на Центъра е почти невъзможен, т.е. налице е опасността от превръщането на тези нелегали в двойни агенти. През 60-те години, а вероятно и по-късно, нелегални резиденти се организират предимно, и може би единствено, в Гърция и Турция.

КОНТРАРАЗУЗНАВАНЕ И ПОЛИТИЧЕСКА ПОЛИЦИЯ

Държавна сигурност не прави разлика между контраразузнаване и политическа полиция, което е резултат от наложената през комунизма философия, че всеки опит за противодействие на режима е резултат от някакъв вид външна активност, т.е. на външна диверсия. Затова и в ДС трудно могат да бъдат ясно и структурно разграничени управленията и отделите, натоварени с класическо контраразузнаване, и тези, чиято цел е да противодействат на какъвто и да било вид вътрешна съпротива срещу самия режим. Може да се обобщи, че целта на всички тези структури е осигуряването на вътрешната сигурност на режима.

За разлика от разузнаването, отделите за вътрешна сигурност имат относително по-голяма автономност от Съветския съюз, тъй като дейността му се развива почти единствено вътре в страната и е под пълния контрол на БКП. Според замисъла на партията, задачата на тези структури е да се занимават с реалните и потенциалните политически противници на режима в най-широк смисъл – от чуждите граждани, подозирани в разузнавателна дейност срещу държавата, през остатъците от бившите опозиционни партии и религиозните общности до противодействието на потенциалните дисиденти и на всички, които се съмняват в комунистическата система.

Въпреки че не са галеници на системата като разузнавачите, голямото предимство на служителите в тези структури е, че те са сред малцината, реално запознати с положението и настроенията в страната. Другото им предимство е, че провалът вътре в страната е практически невъзможен, тъй като тяхната агентура има много по-малки възможности да излезе извън контрола на своите офицери. В крайна сметка тези служби имат възможност да оказват влияние и върху решенията на политическото ръководство, чрез информацията която му предоставят и чрез проблемите, върху които акцентират.

Силата на структурите за вътрешна сигурност е обратно пропорционална на същинската легитимност на режима – т.е. колкото по-стабилен е режимът, толкова по-слаби са тези структури и обратното. След 1954 г. на тези структури е наложено ограничението да работят вътре в комунистическата партия, която по дефиниция би трябвало да има възможността сама да контролира своите членове. Но тази забрана не устоява дълго на времето и с увеличаването на противниците на Т. Живков, включително и от средите на комунистическата партия, изкушението тези структури отново да започнат да работят в самата партия става огромно. Така през 1967 г. е сформирана и политическата полиция в тесния смисъл на думата – Шесто управление на Държавна сигурност, което получава задачата да се занимава не само с реалните и потенциалните дисиденти, но и с проявите на политическа опозиция вътре в партията. Постепенно то се утвърждава като един вид лична гвардия на първия секретар на БКП. В средата на 80-те вече съществува практиката управлението да следи и

разработва висшата партийна номенклатура, включително и най-близките до генералния секретар хора. Тази еволюция на Шесто управление е само едно от многото доказателства за невъзможността за вътрешна реформа на режима, тъй като една от функциите на ДС практически е да предотвратява опитите за такава реформа.

Основната контраразузнавателна структура в ДС е **Второ главно управление**, а неговата най-значителна мощ е в средата на 60-те години, когато то се утвърждава като най-голямото управление в ДС. Краткият период от 1965 до 1967 г., който съвпада със самостоятелното съществуване на КДС като подчинена директно на Министерския съвет институция, е моментът на най-широко разрастване на това управление. Тогава то покрива всички възможни външни и вътрешни противници на режима, а неговата структура се състои от тринадесет отдела. През втората половина на 60-те години управлението постепенно започва да губи част от функциите си, тъй като от неговите структури през 1967 г. е създадено Шесто управление, а през 1986 г. – Управлението за контраразузнавателно обслужване на икономиката.

След края на 60-те години основните задачи на ВГУ се ограничават до контрола на чуждите дипломатически мисии и противодействието на чуждите разузнавания, но то продължава да играе известна роля и в борбата срещу „вражеските емигранти“. Основната агенция на контраразузнаването се състои от български граждани, които работят в чуждите дипломатически мисии или имат контакти с чуждите дипломати, като от наличните документи може да се твърди, че българските служби са

следели внимателно всяка стъпка на чуждите дипломати, особено от вражеските държави. Контраразузнаването обаче поддържа и доста широка агентурна мрежа извън тези среди – така например през 1965 г. то официално получава правото да вербува и чуждестранни студенти. Освен тази агенция Второ главно управление има право да извежда и агенция зад граница с цел „разработване изменниците на родината и вражеските разузнавателни центрове срещу нашата страна“.

Трето управление, или **Военното контраразузнаване (ВКР)**, има същата насока на работа, каквото има Второ главно в ранния период на своето съществуване, но по отношение на армията. То обединява както борбата срещу чуждите разузнавания в армията, така и функциите на политическа полиция в нея. Централната му задача е да осигурява политическата лоялност на армията. В партийно решение от 1963 г. ВКР е дефиниран като „политически държавен орган на МВР, който осъществява задачите, поставени от ЦК на БКП и правителството на НРБ, по обезпечаването на държавната сигурност във въоръжените сили и Трудовата повинност на НРБ“. Обяснението на факта, че за разлика от Военното разузнаване (което е подчинено на Министъра на отбраната), Военното контраразузнаване е подчинено на МВР се крие в желанието на комунистическата власт да установи взаимен контрол между отделните силови структури в държавата и така да парира опасността от концентриране на твърде много власт в едно от двете силови ведомства.

Задачите и правата на Военното контраразузнаване отразяват манията

за тайнственост около въоръжените сили на комунистическа България. Според него основните задачи на ВКР са насочени към опазване на военната тайна, както и към противодействие на интереса на чуждите разузнавания към военните обекти. ВКР е задължено да следи за опазването на военните тайни не само вътре в поделенията, но и около тях, и в близките населени места, като органите на ВКР имат възможност да вербуват агентура и на двете места. Това превръща ВКР в огромна структура, която е разполагала с немалък агентурен апарат както от средите на военните, така и сред цивилните граждани.

Шесто управление е политическата полиция на комунистическия режим в най-тесния смисъл на думата. Създаването му е пряк резултат от следването на съветския пример – през 1967 г. в Москва за нов председател на КГБ е назначен Юрий Андропов, който още същата година създава специализираната структура в КГБ (V управление), чиято основна задача е именно борбата с идеологическата диверсия и неутрализирането на дисидентите.

Българското Шесто управление има идентични цели и работата му е насочена срещу най-чувствителните и потенциално критични към режима слоеве в обществото – интелигенцията, младежта, малцинствата, а по-късно към задълженията му се прибавя и контролът върху членовете на БКП. Това са обществените групи, които имат най-голяма възможност да оказват влияние на общественото мнение и политическата власт, поради което контролът върху тях е ключов за оцеляването на режима. Шесто управление контролира също религиозните и националните малцинствата,

между които и православно духовенство, което през комунизма също е маргинална спрямо официалната идеология институция. Задължение на управлението е и противодействието на т.нар. антидържавни прояви, организирани от „вражеските емигрантски центрове“ и „контрареволуционните остатъци“. Като контролира настроеността сред тези важни сектори, режимът се надява, че индиректно контролира и цялото общество.

В структурно отношение Шесто управление наследява отделите във ВГУ, които до този момент са били отговорни за противодействието на „идеологическата диверсия“. Към края на комунизма Шесто управление вече има общо 9 отдела, които покриват всички слоеве на обществото с потенциал да организират някакъв вид антикомунистическа дейност. От тях след падането на комунизма най-голяма известност придобива Шести отдел на Шесто управление, натоварен с работата вътре в самата комунистическа партия. След средата на 80-те години Шесто управление е натоварено в най-голяма степен с противодействието на „турския национализъм“, т. е. с организирането и провеждането на Възродителния процес срещу българските турци.

Тенденцията след неговото създаване е за много бързото нарастване на неговия агентурен апарат. Според един отчет на управлението към края на 1974 г. то е разполагало с 594 секретни сътрудници (от които 353 агенти и 241 доверени лица). През годината са били привлечени нови 92 секретни сътрудници (от които 65 агенти и 27 доверени лица), след съответната проверка са били изключени 52 души, а няколко други агента са отпаднали по други причи-

ни. В края на годината управлението вече разполага с 626 секретни сътрудници (393 агенти и 233 доверени лица), които се срещат в 282 явочни квартири

Историята на Шесто управление показва, че през втората половина на 80-те години определени структури на ДС вече са имали възможността да нарушават всички съществуващи правила за работа. Докато през 60-те на ДС изрично ѝ е забранено да разработва членовете на партийното ръководство, през 80-те тази дейност се превръща в един от нейните приоритети. Още по-важен факт от историята на Шесто управление е, че именно тази структура в най-висша степен е отговорна за извършването на най-голямата репресивна вълна към края на комунистическия период – Възродителния процес. Разширяването на правомощията на Шесто управление е показателно за страховете на режима от вътрешни врагове, включително и в партийния апарат и колко ниско е оценено вътрешното сцепление на комунистическото общество. В този смисъл точното описание на функциите на това управление е, че то е политическа полиция, която трябва да гарантира оцеляването на партията и да осигури дълголетие на партийния лидер.

Друга контраразузнавателна структура, която се появява през 80-те години е Управление за контраразузнавателно обслужване на икономиката. То съществува като отдел в рамките на ВГУ от 1982 година, а като самостоятелно управление в рамките на ДС то е отделено през януари 1986 г., когато приема и номерацията Четвърто Основната задача на новото управление е да набавя все по-ограничените валутни средства за ре-

жима, като концентрира в себе си цялата „скрита транзитна търговия“ (т.е. контрабанда), извършвана от българските специални служби, включително и търговията с оръжие, осъществявана от фирмата „Кинтекс“ и нейните дъщерни фирми „Олтрейд“, „Сокотрейд“ и „Инар“. Официален доклад на МВР от 1991 г. констатира, че „скритата транзитна търговия е била официална държавна политика“. Тя е обхващала стоки, „поставени под особен международен контрол, за които фирмите доставчици в повечето случаи са нямали официално вносно разрешение“. Обект на контрабанда с подкрепата на ДС са били злато, валута, битова електроника, цигари, напитки и др., реекспорт на оръжие и боеприпаси, както и износ на „медикаменти, намиращи се под контрола на Международната здравна организация“.

През 80-те години Държавна сигурност участва особено активно в създаването на т. нар. „задгранични фирми“, макар тази практика да съществува от по-рано и не всички от тези фирми да са под контрола на ДС. Целта на тези фирми, създадени основно в страни от Западна Европа, но също така и в Арабския свят, е обслужването на тази „скрита транзитна търговия“ (ръководена от Четвърто управление), кражба на ембаргови технологии (тези фирми са ръководени основно от Първо главно управление), както и търговски фирми, чиято цел е разширяването на пазарите за български стоки. Според цитирани от Христо Христов данни общият брой на тези фирми възлиза на около 450, като в тях са инвестирани около 712 млн. долара. Спорно е на каква сума възлизат непреведените през годините печалби от тези дружества, като според някои изследвания те достигат

до 1 млрд. долара. Въпросът за задграничните фирми, които в началото на 90-те години са приватизирани по неясен начин, е сред най-дискутираните в годините на прехода въпрос, като широко разпространено е убеждението, че износът на капитали към тези фирми, тяхната приватизация и след това връщането им в българския икономически живот, е една от формите за изграждането на гръбнака на българския капитализъм в първите години на прехода, което става с подкрепа на структури, близки до бившата Държавна сигурност. Въпреки че тази практика очевидно е съществувала, в историографията съществуват спорове за обема на тези транзакции и за икономическия ефект от тях.

НЕОПЕРАТИВНИ УПРАВЛЕНИЯ

В работата на неоперативните управления на Държавна сигурност агентурата заема второстепенно място, но това не омаловажава дейността на тези структури.

Управлението за безопасност и охрана (УБО) - Пето управление в структурата на класическата Държавна сигурност, е една от най-известните и обществено видими структури на ДС по времето на комунизма. УБО заема междинно място между оперативните и неоперативните управления, тъй като също ползва собствена агентура. Приоритетна задача на управлението е охраната на партийното ръководство, но в неговите функции влизат и осигуряването на битовите привилегии за висшата номенклатура, включително обслужването, грижата за домовете и специално снабдяване, както и охраната и поддръжката на почивните домове или ловните хижи. В неговите правомощия е и системата за снабдяване и

разпределение на дефицитни и луксозни стоки за партийното ръководство. Това става чрез поддържането на специални магазини, достъпни единствено за този привилегирован елит, както и чрез организирането на система за доставка на определени стоки от чужбина, което ставало чрез търговските представители на страната в чужбина.

УБО заема специфично място и в структурата на ДС – от една страна, това е вероятно най-голямото управление в Държавна сигурност, ако се съди по броя на заетите в него хора. От друга страна, през повечето време на комунистическия режим макар формално да се счита част от структурата на ДС и в оперативен отношение да е под ръководството на министъра на вътрешните работи, управлението всъщност е подчинено на първия партиен ръководител.

УБО получава името си и съответно номерацията Пето управление в Държавна сигурност през януари 1963 година. В условията на свръхцентрализираната комунистическа държава функциите му могат да бъдат описани като огромен Държавен протокол, отговорен както за официалните мероприятия на режима, така и за всекидневния живот на висшата комунистическа номенклатура. Това превръща неговите началници (Димитър Гръбчев и Илия Кашев) в митологични фигури, тъй като работата им дава възможност за ежедневни срещи с партийното ръководство и им осигурява неформално влияние, с което могат да се похвалят много малко хора. Именно това неформално влияние на управлението, както и задачата да разпределя битовите привилегии е причината, поради която то винаги е

под прякото наблюдение на партийния лидер.

Научно-техническото управление е свръхспециализирана структура, чиято цел е да подсигурия с необходимата техника всички оперативни управления на Държавна сигурност. За разлика от оперативните управления, които разчитат основно на агентурата (т. е. на разузнаване чрез хора – human intelligence, или HUMINT), това управление се концентрира върху всички форми на техническо разузнаване и контраразузнаване (или Signal Intelligence, SIGINT), основен акцент върху което се пада на радиоразузнаването.

Сред дейността на тази структура е и техническото осигуряване на провежданите мероприятия по разработката на обектите на Държавна сигурност, както и дейности като производството на фалшиви паспорти, необходими за изграждането на легендата на разузнавачите в чужбина. Сред най-масово провежданите от тази служба мероприятия са микрофонното и телефонното подслушване, визуалното проследяване и наблюдение, прехващането на телекса, секретното отключване, проверката на кореспонденцията. Управлението се занимава и с препращане на тайнописи, разпространение на слухове и др., както и с други специфични технически задачи, като радиоконтраразузнаване, радиоразузнаване и радиовръзки. През 1965 г. към управлението е създадено ново самостоятелно отделение, обозначавано като X – Химия, а през 1967 г. за неговите нужди е учреден цял Научно-изследователски институт с цел разработване и усъвършенстване на техническите средства на негово разположение. (с каква цел? химически оръжия?)

Най-мрачната структура, която затваря кръга от дейност на Държавна сигурност е **Следственият отдел**. Славата си този отдел спечелва още в годините на сталинизма, когато той е отговорен за голяма част от извънсъдебните политически репресии. Партийните документи от 1950 г. признават за допуснати „извращения“ в следствената работа, като специално се споменава практиката арестуваните да бъдат разпитвани „денонощно“, при разпитите са се допускали „навеждащи въпроси“ и са „прилагани мерки за физическо въздействие“. Работата на следствието е подробно регламентирана едва през 1952 г., след като то вече си е спечелило славата на най-мрачната институция в Държавна сигурност поради използваните от нея методи за доказване вината на заподозрените. „Инструкция за следствената работа на ДС“ от 1952 г. описва целия процес от ареста на даден заподозрян, през следствието срещу него, начина на разпит и предаването на обвиняемия на съд или изпращането му в Трудововъзпитателно общежитие. В решението са регламентирани и методите, които могат да бъдат използвани за доказване вината на заподозрените. Стремешът за ограничаване на физическото насилие след средата на 50-те години извежда на преден план т.нар. „камерна агентура“. С този евфемизъм се обозначават сътрудниците на ДС в затвора и Трудововъзпитателните общежития, чиято задача е срещу известни дребни привилегии да събира данни против другите арестанти.

През следващите десетилетия следственият отдел продължава да изпълнява същите функции, макар от партийното ръководство да се полагат усилия за ограничаване на физиче-

ското насилие като метод за доказване на вината. Когато оперативните управления съберат данни, които според комунистическата терминология могат да бъдат определени като „антидържавни“, те предават преписката на Следствения отдел, чиято функция е да докаже вината на заподозрения, като тази структура има право да го задържа, разпитва и прилага всички останали следствени действия.

През 1979 г. всички следствени структури в МВР са обединени в Главно следствено управление, което получава абривиатурата ГСУ – МВР. В новата структура съществуват две основни направления – следствие по линия на ДС и следствие по линия на Народната милиция. Общо към 1984 г. щатът на Главно следствено управление възлиза на 1321 души, като по Държавна сигурност работят повече от половината от тях. Работата на следствието е разделена на две основни части – предварително следствие и оперативна работа. По предварителното следствие отделът е задължен да изпълнява функции по охраната, режима и изолацията на задържаните, да поддържа справочна картотека, както и да обработва и обобщава събраната информация. По оперативната работа той има задълженията да организира камерната разработка (вкл. като привлича камерна агентура), както и да организира мерки по „профилактика“ – т.е. писмено предупреждение на заподозрените. Приемана за една от меките репресивни мерки на режима, в съчетание с други административни мерки - като уволнение от работа, лишаване от жителство - профилактиката се превръща в сериозно средство за заглушаване на общественото недоволство. Честите опити на партийното

ръководство за ограничаване на физическото насилие като средство за доказване вината на заподозрените е косвено доказателство, че тези методи никога не са били напълно изоставени.

Работата на цялата Държавна сигурност би била немислима без **отдел „Картотека и архив“**, който осигурява цялата информация, за да могат да функционират т.нар. оперативни управления. Той поддържа картотека както за привлечените секретни сътрудници от различните управления на ДС (което прави невъзможно привличането на един и същи човек за сътрудник на повече от едно управление), така и за жертвите на политическата полиция.

Друго управление на Държавна сигурност, чиято дейност почти не се споменава в публичното пространство, е т.нар. **Информационно-аналитична служба** (Управление VII). Задачата му е да обработва постъпващите по различни канали на ДС информации и да предоставя обобщените справки на партийното ръководство. Основното ѝ задължение е периодично да предоставя следните информационни материали (ежедневно?):

- ежедневна сводка за ръководството на Държавна сигурност
- бюлетин за ЦК
- служебни информационни бюлетини.

В средата на 60-те години към управлението е сформирана и група за социологически проучвания..

Структурата на ДС се допълва от **помощни управления** и отдели, каквито са отдел „Кадри“, както и управление „Тил“, което се занимава с поддръжката и строителството на сградите на ДС. Отделно МВР разпо-

лага със собствено висше училище, в която съществуват три факултета – Държавна сигурност, Народна милиция и Противопожарна охрана с четиригодишен курс на обучение. Фактът, че това училище поддържа тесни връзки със Съветския съюз се доказва от една справка, според която само за периода 1953–1974 г. в школите на КГБ и Министерството на вътрешните работи на СССР са били обучени 1038 български граждани.

ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ И КОМУНИСТИЧЕСКАТА ДЪРЖАВА

Какво е мястото на Държавна сигурност в комунистическата държава? Отговорът на този въпрос може да бъде намерен чрез разглеждането на взаимоотношенията на ДС с комунистическата партия.

Политическата лоялност към БКП е водещият принцип, на който се подчинява работата на ДС. Доказателствата за това са много, но основното е, че всички важни решения за дейността на службите се подготвят от Министерството на вътрешните работи, внасят се за разглеждане в съответните отдели на ЦК на БКП, но окончателното одобрение за тях е от колективното ръководство на БКП – Политбюро или Секретариата на ЦК. Почти всички документи за дейността на отделните структури на ДС съдържат в себе си и формулата, че служители на съответната структура могат да бъдат само хора „безпределно предани на БКП“. Политическата лоялност е изведена като водещ принцип и в Указа за Държавна сигурност от 1974 година, където се казва:

„Държавна сигурност осъществява своята дейност под ръководството и контрола на ЦК на БКП, ре-

спективно на Политбюро и първия секретар на ЦК на БКП.

Държавна сигурност провежда своята дейност в изпълнение решенията на ЦК на БКП, законите и другите нормативни актове.

Дейността на Държавна сигурност се основава на партийност, социалистическа законност, революционна бдителност, секретност, единоначалие и поддържане на близки връзки с трудещите се.“

Една от целите на комунистическата държава, реализирана с частичен успех, е за ясното разграничаване на висшия партиен апарат (номенклатурата) от системата на Държавна сигурност, като по този начин от последната се очаква да предоставя нужната информация, но политическите решения да бъдат взимани от партийното ръководство. Комунистическата партия изработва няколко механизма за практическата реализация на този политически контрол върху репресивните служби. Най-важният от тях е прякото наблюдение върху дейността на Държавна сигурност от конкретен отдел в Централния комитет, за чиято работа от своя страна отговоря един от секретарите на ЦК. След 1965 г. до края на комунистическия режим партийният контрол върху ДС е изцяло в ръцете на Т. Живков.

Друг механизъм е фигурата на министъра на вътрешните работи, който винаги произхожда от партийната номенклатура, а не от самите силови структури на министерството. Министърът от своя страна е длъжен да се отчита пред съответния отдел на ЦК и пред отговорния за неговата дейност секретар на ЦК. Същата функция за политически контрол изпълнява и т. нар. Колегиум на Министерството на вътрешните работи, в

който влизат заместник-министрите и някои други ръководни длъжности в министерството. Той се утвърждава като колективен орган за ръководство на МВР, като сред неговите правомощия е и това да внася спорните въпроси директно в Централния комитет на партията.

Теоретично, Държавна сигурност има ограничени правомощия да работи и привлича сътрудници сред партийните членове. Но този принцип всъщност никога не се прилага на практика, тъй като от разсекретените до този момент досиета на бивши секретни сътрудници е видно, че голяма част от тях са били и партийни членове. На теория висшето партийно ръководство би трябвало да е защитено от разработките на ДС, като например ръководителите на резидентурите в чужбина нямат право да разработват ръководителите на дипломатическите мисии на България в чужбина (както и членовете „братските комунистически партии“). И двата принципа обаче не са спазвани последователно, като през 80-те години зачестяват случаите Държавна сигурност да бъде използвана срещу неудобни членове на партийното ръководство, а в началото на 70-те години, след Пражката пролет от 1968 г., разузнаването получава правото да „извършва разузнавателна и контраразузнавателна дейност и да провежда активни мероприятия за политическо въздействие“ в „някои социалистически страни“.

На по-ниско равнище политическия контрол в системата на Държавна сигурност се осигурява от партийните организации в Министерството на вътрешните работи. Този контрол е постоянен и достига до най-битовите детайли от живота на служителите в системата, включително и по въпроси-

те на морала или трудовата дисциплина. Партийните организации, в които членуват всички офицери от системата, редовно изготвят характеристики на всички служители, които се взимат под внимание при тяхното кариерно развитие.

Целта на всички тези защитни механизми е налагането на пълен политически контрол и въвеждането на ясна разграничителна линия между партийното ръководство и Държавна сигурност. Доколкото тези механизми успяват да изпълнят задачата си, в крайна сметка зависи от стабилността на самия режим и от политическото здраве на неговия лидер. Отношенията между ДС и комунистическата партия на практика далеч не са толкова безоблачни, като особено в моменти на криза политическата лоялност към Комунистическата партия се измества от личната лоялност към партийния лидер. Тези периоди от историята на комунистическия режим са и моментите на най-големи политически репресии, пример за което е активизирането на политическата полиция през втората половина на 80-те години и особено Възродителният процес.

В системата на комунистическия режим Държавна сигурност заема междинно място между управляващата партия и всички останали структури в държавата – държавните ведомства, казионните обществени организации, личното пространство на гражданите или организациите на българите в чужбина. Отношенията между тези три нива са в строга йерархична връзка. На върха на пирамидата стои Комунистическата партия, която взема политическите решения за управлението на държавата. Под нея се намира ДС, чиято задача е да контролира изпълнението на тези по-

литически решения. В този смисъл ролята и□ в комунистическата държава може да се опише образно като институцията, която изпълнява функцията на ресори на управлението. Нейната задача, от една страна, е да смекчава трусовете в режима, като репресираща недоволните от начина на управление, а от друга – активно да набавя липсващата на партийното ръководство политическа легитимност.

Посочените характеристики на българската Държавна сигурност напълно отговарят на описанието на Хана Аренд за тайната полиция в тоталитарните държави. Опитът за либерализация от 1954 до 1967 г. представлява по-скоро исторически епизод, отколкото дългосрочна политика, прекратен след назначаването на Ю. Андропов за ръководител на КГБ в Москва и Пражката пролет през 1968 година. Най-силното доказателство за това в българския случай е реактивирането на цялата репресивна мощ на българските служби за сигурност в средата на 80-те години, когато за нов „обективен враг“ са посочени българските турци. Това подвежда партийното ръководство да залага все повече на репресии, отколкото на ресурси за произвеждане на политическа легитимност. Но в късната фаза на диктатурата това вече е невъзможно, поради което единствените възможни алтернативи остават репресиите или приемането на реалностите на съветското „преустройство“, като последното отвежда режима до неговия крах.

НАСЛЕДСТВОТО НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

Един от централните въпроси на прехода в България беше този за съдбата на архивите на комунистическата Държавна сигурност. За разлика

от страните от Централна Европа обаче, първоначалната обществена енергия за тяхното отваряне не успя да постигне целта си. Така през 90-те години въпросът за документалното наследство на Държавна сигурност постепенно мина в архива и слезе от активния политически дневен ред. Това даде време на офицерите и агентите на Държавна сигурност да изградят своите защитни стратегии и да навлязат неразкрити в бизнес или политическия елит на страната. Всичко това накара обществото да подозира съществуването на тясна връзка между тайните сили на Държавна сигурност и сформирания по неясен начин икономически елит на страната. Разкриването на досиетата стана възможно едва когато въпросът слезе от политическия дневен ред и беше поставена като искане от неправителствените организации и неколцина разследващи журналисти и изследователи, които се опитваха да се противопоставят на носталгичната вълна, заливаща публичното пространство. Този обществен натиск, както и изискванията на ЕС в процеса на присъединяване, в съчетание с убеждението на управляващите, че това вече няма значение („Кой нормален човек се интересува от досиетата?“, по думите на тогавашния министър-председател Сергей Станишев) доведе в края на 2006 г. до решението за създаване на Комисията по досиетата. Тя започна своята дейност през 2007 въз основа на един образцов закон. Комисията по досиетата успя да спечели общественото доверие, публикувайки данните за сътрудниците на Държавна сигурност сред различните обществени групи, започвайки с политическия елит на прехода и достигайки до влиятелни обществени структури, като медиите, църкви и деноминации, бизнесмени и др. Другото важно пости-

жение на Комисията е, че тя успя да събере документите на бившите структури на Държавна сигурност и да ги обедини в единен архив, управляван от самата Комисия, а не от тези структури.

Без никакъв спор, отварянето на тези архиви беше твърде закъсняло. Какво научихме до този момент? Най-общо казано, че бившите сътрудниците на Държавна сигурност в проверяваните институции и обществени групи са от порядъка на около 10%. На пръв поглед това е задоволително нисък процент. Има обаче институции, които правят изключение от това общо правило - сътрудниците на Държавна сигурност сред висшите „кариерни дипломати“ във Външно министерство се оказаха около 60% към момента на тяхната проверка, а процентът на сътрудници в ръководството на Българската православна църква и на другите деноминации се оказа дори още по-висок. Колкото и да са различни тези институции, общото между тях е, че те са възможно най-консервативните структури, където смяната на поколенията става най-бавно и където подборът за ръководни кадри се извършва сред сравнително тесен кръг от хора. Резултатите от проверката в тези две консервативни институции е косвено доказателство, че присъствието на кадри в ДС в администрацията в първите години на прехода е било значително по-високо, отколкото е в момента със съответните последици. Как тогава може да се обобщи наследството на Държавна сигурност в годините на прехода?

В началото на 90-те години беше извършена половинчата реформа в службите за сигурност, чиято цел беше от една страна да бъдат удовле-

творени обществените очаквания за закриване на системата на политическата полиция, а от друга – това да стане с възможно най-малки ограничения на влиянието на тези служби. Формално Държавна сигурност престана да съществува в началото на 1990 г. – тогава най-компрометираното Шесто управление е закрито, а другите структури на ДС са преименувани (или реструктурирани) в Национална служба за защита на конституцията (контраразузнаване), Национална разузнавателна служба и Национална служба за охрана. Една част от оперативните работници на старите структури бяха съкратени, друга част – преназначени в новите служби, а трета част получи правото да продължи да развива своята „паралелна биография“ – те. Макар и формално съкратени от службите за сигурност, те останаха на работа в държавните ведомства или предприятия, в които са били внедрени под прикритие.

След 1989 г. и отделянето на партията от държавата, БКП като структура губи политически контрол върху тайните служби, понеже при демокрацията партията и държавата са разделени субекти. Продължиха обаче да съществуват неформалните връзки между бивши офицери от системата и ръководството на Българската социалистическа партия, което доведе до създаването на т. нар. „генералско движение“ в БСП – неформална, но влиятелна група, която обединяваше бивши служители от службите за сигурност, които по този начин получиха и политическо представителство. Същевременно, въпреки обществения натиск, архивите на Държавна сигурност не бяха разсекретени, а атакуваните от обществото офицери бяха защитавани активно от БСП, която, от

своя страна, до голяма степен успя да съхрани своята инициатива в политическите процеси.

Кой спечели от тази ситуация? Т. нар. „експерти“ или „технократи“. Липсата на политически контрол откри пътя към върховете на администрацията, а и към политическата власт, на „експертите“, служители от по-долните нива на държавната администрация, заемали в продължение на десетилетия изпълнителски позиции, които обаче никога не са могли да се надяват, че ще могат да се преборят с партийната номенклатура, която до този момент успешно е блокирала техния път към висшите политически ешелони. Това превърна „експертите“ в основните носители на информацията за състоянието на различните обществени сектори, за които досега те са отговаряли. А както става ясно, немалко от тези експерти са били и сътрудници на Държавна сигурност, която играе активна роля в администрацията през комунизма и има важна (макар и не единствената) дума при кариерното развитие на административните служители.

Така се очертава и една от мрежите от ранните години на прехода. Това е мрежата на „експертите“ в администрацията, свързани със съкратените оперативни работници от Държавна сигурност, които от своя страна продължават да имат неформален контакт със своите бивши колеги, преназначени в новите служби за сигурност.

Другата линия, по която може да се проследи влиянието на Държавна сигурност, е проникването на институционалния дух на службата във формирането на политическия и икономически елит на страната след 10 ноември 1989 г. Държавна сигурност

през комунизма е най-антимеритократичната структура в цялата държавна администрация. А в началото на прехода офицерите от ДС успяха да запазят своите неформални мрежи на влияние както в администрацията, така и в прохода български бизнес, заедно със своите контакти с действащите служби за сигурност. Проникването на институционалния дух на Държавна сигурност се състои в съпротивата срещу меритократичните критерии за кариерно израстване или за успех, за сметка на личните контакти, познанства и размяната на услуги. В най-голяма степен това влияние на Държавна сигурност може да се проследи в Министерството на външните работи, където високият процент на сътрудници на Държавна сигурност сред висшите кариерни дипломати е белег именно за липсата на такава система на меритократично развитие, която и до момента не е успяла да създаде нов административен елит на дипломатическата служба. Най-общо казано наследството на Държавна сигурност може да бъде открито в съпротивата срещу меритократичния принцип за успех и кариерно развитие, което се превърна в един от големите проблеми на българската държавна администрация, а и на прохода частен бизнес. Това е и причината, заради която много българи свързват надеждите си с Европейският съюз за преодоляването на тези наследени практики. До голяма степен напрежението между старите хищнически елити и новите меритократични елити може да обясни и протестите от лятото на 2013 г. – те могат да бъдат обяснени и опит меритократията да се наложи като основен принцип за личен и обществен просперитет.

ДОПЪЛНИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА

Белене. Бочев, Ст., Белене. *Сказание за концлагерна България*. Фондация Българска наука и изкуство, С., 2003 г.

Баев, Йордан, Костадин Грозев. *Българските специални служби през годините на Студената война*. Българска изследователска група за Студената война. С., 2005, с.21.

Държавна сигурност и краят на тоталитаризма. Документален сборник (Под редакцията на Валери Кацунов. Съставители: Мария Дерменджиева, Момчил Методиев). КРДОПБГДСРСБНА. София, 2011 г.

Държавна сигурност. Структура и основни документи (Под редакцията на Орхан Исмаилов и Татяна Кирякова. Съставители: Мария Бонева, Христо Христов). КРДОПБГДСРСБНА. София, 2011 г.

Държавна сигурност – политическа полиция (Под редакцията на Орхан Исмаилов. Съставители: Орхан Исмаилов, Христо Христов, Момчил Методиев. КРДОПБГДСРСБНА. София, 2011 г.

Методиев, М. *Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава*. Институт за изследване на близкото минало & СИЕЛА. София 2007 г.

Мешкова, П. Шарланов, Д. *Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд*, София, Агенция "Демокрация", 1994 г.

Христов, Хр. *Секретното дело за лагерите*, София, Изд. Иван Вазов, 1999 г.

Христов, Хр. *Държавна сигурност
срещу българската емиграция*, София,
Изд. Иван Вазов, 2000 г.

Христов, Хр. *Убийте „Скитник“: Бъл-
гарската и британската държавна по-
литика по случая Георги Марков.*
София, Изд. СИЕЛА, 2008 г.